

מאוטוביוגרפיה לבדיון: על כוחן המרפא של המילים

דניאל רובין צילם: מרים צהר

במאמר זה אדון בשני ספרי
פרוזה שפרסמתי בעשור
האחרון בהוצאת כתר:
בממאר האוטוביוגרפי
אדם הולך הביתה וברומן
ציר תמר. במאמר אעמוד על
כוחה המרפא של הכתיבה
האוטוביוגרפית-נרטיבית
של **אדם הולך הביתה**, אשר
כתיבתו אפשרה לי לחרוג
מהכאב ומהטראומה הפרטיים
שלי ולבטא אמפתיה לאסונו של
הזולת - דבר שבא לידי ביטוי
ברומן **ציר תמר**, העוסק בשכול
של הורים.

כרמל יורם עשת אלקלעי
פרופסור מן המניין במחלקה
לחינוך ולפסיכולוגיה

1. "אדם הולך הביתה": להתאהב במציאות המרה

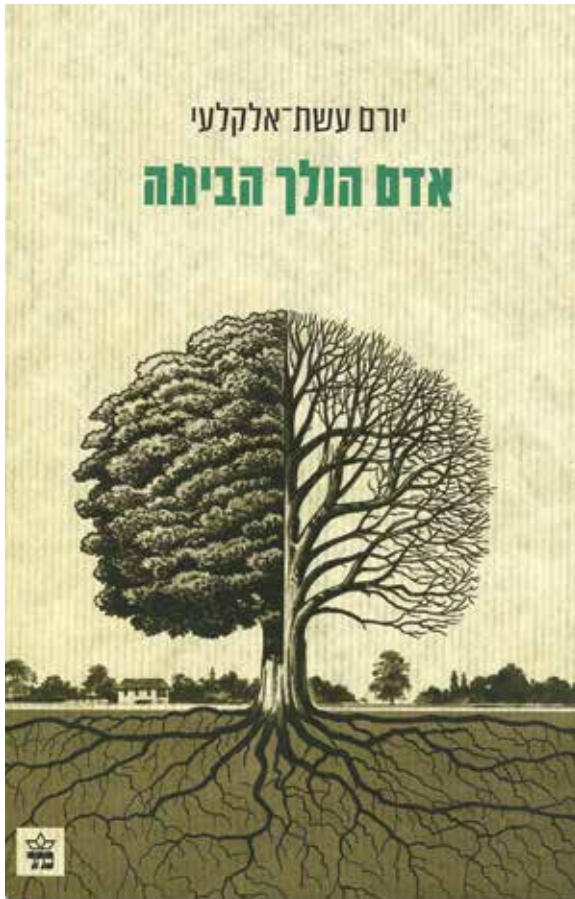
במלחמת יום הכיפורים נפצעתי אנושות במוח. הפציעה שיתקה את מחצית גופי ופגעה קשות בראייתי; והגרוע מכול, הפציעה פגעה ביכולת לקרוא, לכתוב, לבצע פעולות חישוב, ביכולת להתמצא במרחב ולזהות רמזים חברתיים. השילוב ה"קטלני" בין הנסיבות המאוד טראומטיות שבהן נפצעתי (כוח צנחנים מבודד במשך שלושה ימים בלב מערך הצבא המצרי ממערב לתעלת סואץ, והידיעה הברורה שאני הולך למות) לבין הפגיעות הקוגניטיביות והרגשיות שנגרמו בעקבות הפציעה, הוביל לחרדה ולחוסר מודעות קיצוני כלפי המצב החדש שנקלעתי אליו.

כל עולמי התרסק באבחה, וכשהתעוררתי בבית החולים, כבר לא נותרה ממנו אבן על אבן. פעם ידעתי ללכת, לקרוא, לכתוב, לזהות ולהתמצא; אך כל המיומנויות והיכולות הללו אבדו, ומה שנותר מהן היה זיכרון מעורפל של מה ש"פעם יכולתי": פעם ידעתי לחבר מספרים, פעם האותיות התחברו בראשי למילים, ופעם הבנתי את מה שאומרים לי. חוסר ההבנה של מה שקרה באמת, והתהייה כיצד, לעזאזל, מתמודדים עם מה שקרה, הובילו אותי לחרדה קיצונית מפני המצב העמום שנקלעתי אליו.

להבדיל מרוב סוגי הפציעות, פציעה מוחית וטראומה נפשית הן "נכלוליות ומעורפלות" - רוב תוצאותיהן אינן "כתובות על המצח", כלומר, הן נסותרות מעיני הפצועים עצמם, מעיני הסובבים (חברים ומשפחה), ולעיתים קרובות אפילו מעיני הרופאים (למשל, רק מספר חודשים אחרי הפציעה, כשהתחלתי לאמן את ידי בכתיבת אותיות, גילו הרופאים שאיבדתי את שדות הראייה; ורק אז הסתבר שגם איבדתי את היכולת להרכיב אותיות למילים וספרות למספרים).

בכך, הפגיעה המוחית והפגיעה הנפשית נוטלות מהאדם הפגוע וגם מהמערכת הרפואית את שלושת האדנים שכל התמודדות עם טראומה נשענת עליהם: (1) היכולת לזהות מה קרה; (2) היכולת לבחור אסטרטגיות להתמודדות עם מה שקרה; (3) יכולתו של הפגוע לבחור את עמדתו מול הטראומה והנכות שנכפו עליו. כך, למשל: האם הפציעה הפכה אותי לנכה ואידיוט עלוב שאפילו אינו מסוגל לקרוא? או שמא היא עשתה אותי, דווקא, גיבור מלחמה? עלי להודות שבמשך עשרות שנים אחזתי דווקא בעמדת האידיוט העלוב...

אני מבקש להדגיש שאין מדובר כאן במשחק מילים, אלא בעמדות קריטיות המכתיבות את התנהלותו של

באישור הוצאת "כתר"

הפצוע בעולם. יוצא מכך כי במצב של נכות עמומה ובלתי מובנת, נגזר על הפצוע להפוך לחוקר של עצמו, הלומד את עצמו, וממפה את יכולותיו מחדש, תוך התבוננות באינספור הניסיונות שהוא חווה: הצלחות, ובעיקר כישלונות.

כבכל חוויה טראומטית קשה, אבל במיוחד בשילוב של פציעה מוחית וטראומה נפשית, בהן חוסר המודעות "משחק" תפקיד מרכזי, קיים מרכיב דומיננטי של הדחקה והתכחשות למצב החדש. למשל, במשך שנים רבות נהגתי להשיב לשואלים ש"נפצעתי במלחמה". עברו שני עשורים בטרם התחלתי להשיב ש"אני נכה". מבחינתי, ההבדל בין "פצוע" ל"נכה" מייצג את המעבר מהכחשה ("בקרוב יחלימו הפצעים ואשוב להיות מה שהייתי") לקבלה ("אין מה לעשות, אני נכה, ועם זה אני צריך לחיות").

המעבר מתפיסת עצמי כפצוע לתפיסת עצמי כנכה מייצג, עבורי, את הרגע שבו התחילה ההתמודדות האמיתית עם הטראומה - הרגע שבו אתה מוכן להיפרד

לתת סימנים בדברים שהיו ולקרוא להם בשם, לתקם, לגדר ולקבוע כותרות. אבל כמו הדברים הבלתי צפויים שקורים תמיד כשיוצאים לחפש אתונות אבודות, פגשתי בדרך מחדש אתכם אהובי ונפשות שניסיתי לקבור בלא הצלחה. וגם את עצמי פגשתי בדרך, ואולי היה זה שכרי הגדול מכולם" (**אדם הולך הביתה**, עמ' 298).

2. "ציר תמר": לגעת בכאב הזולת

כאב קיצוני הוא חוויה אגוצנטרית השולטת בתודעת האדם הסובל, מנהלת אותו, ואינה מותירה מקום רב להפניית אמפתיה אל הכאב והצער של הזולת. ההנגשה הפסיכולוגית של כאבי טראומות המלחמה והנכות, שנבעה מתהליך הכתיבה האוטוביוגרפית-נרטיבית של **אדם הולך הביתה**, הייתה עבורי חוויה של שחרור והרפיית הכאב, ואפשרה לי, אחרי עשרות שנים של התמקדות בכאב הפרטי שלי, ליצור ממנו מרחק, וכך התאפשר לי להתבונן בכאבם של אחרים.

הזדקקתי לשנים רבות של התבוננות בבני אדם שהגורל הכה בהם ללא רחם, בשביל לנסח לעצמי את התובנות (הפרטיות בהחלט), שאין נורא מאסונם של הורים שאיבדו את ילדם, ושאין תשוקה גדולה מלהביא צאצאים לעולם. בהקשר זה, מצאתי את עצמי מרותק לדמויות תנ"כיות נשיות יוצאות דופן: בנות לוט, תמר אשת-עֵר (כלתו של יהודה) ורות המואבייה. מה שמשותף לכולן הוא שעולמן חרב עליהן באסונות קשים (חורבן סדום ועמורה או מות בעליהן) והן נותרו עריריות, במצור חברתי וללא עתיד בחברה בה חיו. אך במקום לקבל בהכנעה את גזירת הגורל, הן נוטלות את האחרייות על חייהן בידיהן ומממשות את התשוקה לחיים וללידת צאצאים בעזרת מעשים של גילוי עריות (בנות לוט), זנות (תמר) ופתינות (רות). ולמרות שכולן עברו על חוקי המוסר, העורך התנ"כי מעניק להן כבוד יוצא דופן ומציב אותן כחוליות מרכזיות בשושלת בית דוד.

כמו במקרים של תמר, רות ובנות לוט, גם ספרי החדש **ציר תמר** (הוצאת כתר, 2019), מתמקד בבני אדם שעולמם חרב עליהם, ובנסיונותיהם הנואשים לאחוז בחיים ולהמשיכם בחברה מנוכרת ועוינת, כנגד כל הסיכויים. עלילת הסיפור מתרחשת בשלהי שנות השישים של המאה העשרים, ובמרכז עומדים בני הזוג תמר ויודה מקיבוץ בערבה, ויוסף ודודתו סועאד משכם. בתחילת הסיפור משתתפים יוסף ונביל בהתקפת טרור על שיירת מכוניות

ממי שהיית ולהתחיל לחיות את מי שאתה כעת: בלי טענות, בלי התבכיינות ובלו געגוע לעבר. אחרי שאתה מוכן לקבל על עצמך את הנכות באמת ובתמים, הלב מתפנה לעיבוד עמוק של הטראומה; ואט אט אתה מתחיל להבין שמה שקרה לך אינו סתם פציעה טראומטית מאוד, שאתה לא "עוד נכה", אלא שמה שקרה לך הוא כל כך ייחודי ומיוחד עד כי הוא "שווה סיפור", ואתה מוכן וחייב לספר אותו. מי שעדיין תופס את עצמו כ"פצוע" לא יכול לספר סיפור כזה.

בשנת 2010, 37 שנים אחרי הפציעה ואחרי שש שנות כתיבה מייסרת (ועשרות נסיונות נפל שקדמו לכך), הצלחתי "ללדת" את "הסיפור שלי" במקומאר **אדם הולך הביתה** (הוצאת כתר). הספר היווה את שיא המסע של כתיבה משחררת; מסע שבמהלכו הצלחתי לחבר את קרעי אֵימת המלחמה, הפציעה והשיקום, שעד אז הדחקתי מתודעתי, לתמונה קוהרנטית שהניחה מעט את דעתי המסוכסכת, ולבנות מהם סיפור פרטי ואינטימי מאוד. הספר הוא מעין קולאז' של דמויות – כולל שלי – המציעות את נקודות מבטן על הסיפור שנטווה בספר. אלא שלא הדמויות הן הדוברות בספר, אלא אני, שנכנסתי לנעליהן והרשיתי לעצמי לדבר מגרונן (של אשתי, של אבי, של הקצין המצרי ושל הרופא שטיפל בי).

היה בכתיבה מעשה של רכישת בעלות על הנכות, של קבלת הדין בדבר היותי אדם נכה ושל גיבוש עמדה כלפי המלחמה והנכות. אך מעבר לכול, זו הייתה התנסות בבניית סיפור שיש בו אמפתיה כלפי הדמויות והאירועים שנטלו את שלוות נפשי במשך שנים רבות: החייל השרוף, הקצין המצרי, הוריי ורופאים שלא הבינו אותי. אמפתיה כלפי האויב, למשל, מודגשת במוטו של הספר: "באידי המוות בפצצות הרעם, איש רצח אחיו מפחד ותמימות" (**אל תתנו להם רובים**, נתן אלתרמן). דווקא השימוש בכלים ספרותיים של כתיבה אינטימית זהירה, אִפשר לי לגעת באותן חוויות טראומטיות קיצוניות שהדחקתי עד אז, הרחק ממגעה הקטלני של התודעה; ובפעם הראשונה מאז שנפצעתי, התחיל אצלי תהליך של פיוס (עד כמה שאפשר) עם מה שקרה, והכי חשוב: פיוס עם עצמי.

הציטוט הבא, הלקוח מן הספר, ממחיש זאת יותר מכול: "רק לעשות סדר בעולמי המעורפל ביקשתי לי בכתיבה. להבדיל בין עיקר לטפל, להביא מעט מזור לכאב שאיננו מרפה, לנער אבק מזיכרונות רדומים,

על תמר שאוחזת בחיים בכל כוחה ובקשר עם יודה
ההולך וקמל; על סועאד שצופה בלילות אל בקעת שכם,
ממתינה לנביל שיחזור; ועל יוסף הַדּוֹף בידי תוצאות
מעשיו ומבקש מחילה לנפשו.

הצורך האדיר למלא את הריק שההרג יצר בעולמם,
מוביל את גיבורי הסיפור לבצע מגוון רחב של טקסים
המייצרים מציאות חלופית לזו שנמוגה. כך, למשל,
גיבורי הסיפור עסוקים בהנכחת מתייהם בעזרת בנייה
אובססיבית של גלי אבנים ("רוג'ומים"), ותמר מקיימת
ריטואלים של טיפוח אחוזת הקבר המשפחתית שלה.
יש בספר שימוש נרחב בסגנון הריאליזם הפנטסטי שבו
אירועים בעלי אופי פנטסטי משולבים במהלך הסיפור
באופן טבעי.

כך, במארבי הלילה שלו, יודה רואה את ידי מגיע
אליו רכוב על גמל מכונף עשוי מאוויר; סועאד מסוגלת
לחוש מרחוק את כאבה של תמר; ויוסף חולם בלילות
על הגמל המכונף שיודה רואה במארביו. השימוש
הנרחב בספר בכוחות הטבע ובנופים משמש לשיקוף
מצבן הרגשי של הדמויות. כך, לדוגמה, מופיעו הרבים
והמגוונים של הגשם והשימוש הנרחב באבנים מבטאים
אָבֵל.

בעזרת הדגשת הדמיון בין הצד הישראלי ובין הצד
הפלסטיני, ובביטויי הצער ומנהגי האבל, הספר מבטא
את העמדה שאין הבדל בין "הם" לבין "אנחנו"; שאבלם
של הורים על מות ילדיהם הוא אוניברסלי, וממש לא
משנה כיצד מת הילד ולאיזה עַם שייכת האם. כחלק
מתפיסה זו, הדמויות בספר משתמשות בביטויים דומים
לתיאור תפיסותיהן ("כעת הם יודעים שידו הארוכה של
הארגון תשיג אותם בכל מקום", מפקד מחנה הפת"ח
בזרקא מודיע בגאווה אחרי ההתקפה בה נהרג דידי.
ובאותן מילים כמעט משתמש קצין צה"ל בהלוויה של
דידי: "זרועו הארוכה של צה"ל תשיג את המרצחים").

ניסיתי לבטא בספר את אמונתי העמוקה שעד שלא נדע
להכיר בצער ובכאב של הצד השני, לא נדע להכיר באמת
ובתמים בצער ובכאב שלנו עצמנו, ונמשיך להתקיים
בתחושה חריפה של צדק קורבני ובלתי מתפשר. נתתי
ביטוי לתפיסה זו בסיום **ציר תמר**: "תמר וסועד זוחלות
בחול, מוחקות את עקבותיו של יוסף, ובכך הן מצילות
את חייו". סצנה דומה מופיעה גם בספרי האוטוביוגרפי
אדם הולך הביתה שבה אני מתאר כיצד, בגלל תחושת
הזדהות רגשית עמוקה עם חייל מצרי הנמלט לביתו
משדה הקרב, איני מסוגל לירות בו ולהרגו. ■

איור: תיאור, לית

ישראלית על כביש הערבה. בפיגוע נהרגים שניים: דידי,
בנם של תמר ויודה; ונביל, בנה של סועאד.

מכאן ואילך, הסיפור עוקב אחר מסע האבל של שתי
המשפחות - הישראלית והפלסטינית - המתמודדות,
כל אחת בדרכה, עם החורבן שהמיטה עליהן ההתקפה;
ועם נסיונותיהן הנואשים לתת סימנים בזמן שהתרוקן,
וליצור צורה לחלל האינסופי שנקלעו אליו. זהו סיפור
על אנשים רחוקים וזרים שמלאכת האבל שלהם
מתחלפת במאבק על האנושיות עצמה, ומעוררת אותם
לבקש נחמה זה אצל זה; על סועאד ותמר הכורתות
ברית סמויה ובלתי מודעת להצלת מה שנותר מעולמן
אחרי מות בנייהן; על יודה המתכחש למות בנו ("הבן
שלי לא הלך לשום מקום") ואורב כל לילה לנוכח
ערבת השיטים - ממתין שיחזירו לו את הילד ("יום
אחד אמצא על השביל עקבות של גמל ושל איש בנעלי
פלדיום ענקיות ואז אדע שהם באו להחזיר לנו אותו");